

דתישכונע

פרשת וילך, תשע"ח, מספר 1286

"ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תומם"

עומרי יצחק עבאדי ובוועז זיסו

זהירות - כתב קדוש!

אם נביט על חפצים מקודשים, לרוב הם יהיו שמורים ומאוחסנים במקום מיוחד, לעיתים במבנה או בתא שהותקן לצורך זה בלבד. לא לכל אחד ולא בכל זמן תהיה גישה אל החפץ, וכאשר הראויים לכך ישתמשו בו, ייגעו בו, או אפילו רק יחזו בו - הם יחושו יראה ורעדה. עקרונות אלה של חפץ קדוש יכולים לחול לא רק על תשמישי קדושה, כמו ספר תורה למשל, אלא גם על חפצי חולין שמקבלים ערך וחשיבות בגלל הסיפור שלהם, הזיכרון ההיסטורי, המקור, או סתם בגלל שמישהו נחשב אמר שהם חשובים.³

על יחס מקודש לכתב האשורי אפשר ללמוד מדברי הרמב"ם בתשובותיו. הרמב"ם מגביל את הכתיבה בכתב האשורי לכתבי הקודש בלבד, ומתאר את יחסם של הקדמונים אליו:

וממה שחייבים אתם לדעתו, שזה הכתב ר"ל כתב אשורי, הואיל ובו ניתנה תורה כמו שנתברר, ובו נכתבו לוחות הברית, מגונה להשתמש בו חוץ מאשר בכתבי הקודש. ולא פסקו ישראל מלהישמר בזה, והיו אגרותיהם וחבורי חכמותיהם וכתבי חול שלהם בכתב עברי לבד, ולכן תמצא חרות תמיד על שקלי הקודש דברים של חול בכתב עברי, ולא תמצא כלל אות אחת מזה בכתב אשורי בדבר משאריות ישראל, לא בחריתת מטבע ולא בחריתת אבן, אלא כל זה בכתב עברי.⁴

משמע מדברי הרמב"ם, ומרעיון הקדושה שהצגנו לעיל, שלמעשה כל פיסת נייר או חפץ שנכתבו בכתב אשורי ייפכו לדבר שבקדושה, והדבר יגביר את שמירתם ואת הזהירות בהם.

בימי המשנה והתלמוד לא נמנעו מלכתוב בכתב אשורי לצורכי חול, והעדויות לכך רבות (ראו למשל את הממצא האפיגרפי ממצדה),⁵ אך

התלמוד במסכת סנהדרין (כא ע"ב) שואל מהו הכתב שבו ניתנה התורה - האם הוא היה כתב עברי או כתב אשורי. לא ניכנס לסבך הקושיות על החלפת הכתב בימי עזרא הסופר,¹ אך נציין שבימי הבית הראשון היה הכתב העברי רווח בממלכת יהודה וישראל, והחל מהתקופה הפרסית-הלניסטית ועד עצם היום הזה, הכתב הרווח בקרב היהודים, בייחוד לכתובת דברים שבקדושה, הוא הכתב המכונה בפי חז"ל **כתב אשורי**. שינוי הכתב, המיוחס לעזרא הסופר, מוזכר בתלמוד כמעשה כמעט ניסי.² בספר החיצוני "חזון עזרא", משלהי ימי הבית השני (הנקרא גם "עזרא הרביעי"), הסיפור כבר הופך למיתי. הוא מתאר כיצד נשרפה תורת משה יחד עם בית המקדש הראשון, וכשעלה עזרא מבבל הוא הכתיב לחמישה סופרים, באקט נבואי בלתי נשלט, את כל עשרים וארבעה ספרי המקרא ושבעים ספרים נוספים, במשך ארבעים יום בלבד. אנו רואים שספר התורה של עזרא, והכתב שבו הוא נכתב, כלומר הכתב האשורי, הוא מופלא ומקודש.

מלבד הרעיון, הזיכרון והסיפור של הפיכת הכתב האשורי למקודש בעיני חכמינו, נשאלת השאלה כיצד בא הדבר לידי ביטוי במציאות היום-יומית.

* עומרי יצחק עבאדי ופרופ' בוועז זיסו, המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס), אוניברסיטת בר-אילן.

¹ לדעות השונות בקרב חכמי הדורות, ראו: משה ליפשיץ, "האם נשתנה הכתב של התורה", *שמעתין* 128 (תשנ"ז), עמ' 106-110.

² "תניא רבי יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל אילמלא (לא) קדמו משה. במשה הוא אומר (שמ' יט) 'ומשה עלה אל הא-להים', בעזרא הוא אומר (עז' ז) 'הוא עזרא עלה מבבל'. מה עלייה האמור כאן תורה, אף עלייה האמור להלן תורה. במשה הוא אומר (דב' ד) 'ואתי צנה ה' בעת ההוא ללמד אתכם חקים ומשפטים', בעזרא הוא אומר (שם) 'כי עזרא הכין לבבו לדוש את תורת ה' (אלהיו) ולעשת וללמד בישראל חק ומשפט'. ואף על פי שלא ניתנה תורה על ידו נשתנה על ידו הכתב, שנאמר (עז' ד): 'וכתב הנשתון כתוב ארמית ומתרגם ארמית' וכתוב (דנ' ה) 'ולא כהלין כתבא למקרא ופשרא ופשרה להודעה למלכא', וכתוב (דב' יז) 'וכתב לו את משנה התורה הזאת' - כתב הראוי להשתנות" (בבלי, סנהדרין כא ע"ב - כב ע"א).

³ בתערוכת האומנות היוקרתית בניו יורק ב-1917 הציב האמן מרסל דושאן אסלה כמוצג, ובכך רצה להוכיח כי כל דבר הוא יצירת אמנות ברגע שמתייחסים אליו ככזה. האסלה של דושאן נחשבת כיום לאחת מיצירות האומנות הגדולות ביותר. James Leggio (ed.), *High & Low*, Moma, New York, 1990

⁴ תשובות הרמב"ם, מהדורת יהושע בלאו, ירושלים תש"ך, חלק ב', סימן רסח, עמ' 513.

⁵ Y. Yadin and J. Naveh, "The Aramaic and Hebrew Ostraca and Jar Inscriptions", in: J. Aviram, G.

יותר או בארבע נקודות. הוכחה לדבר נמצאת בעותק של מגילת ישעיהו מקומראן (4QIsa^c), שבה מצאנו את שתי התופעות גם יחד: החלפה של השם המפורש לשמות אלוהות פחותים, כמו למשל 'אדו-ני' או 'צבאות', לצד כתיבה שלו בכתב עברי. תופעה זו מלמדת דווקא על שימוש בכתב עברי לצורך הפחתת חשיבות הטקסט וקדושתו.

אם כן, אופי הממצא של הכתב העברי במגילות קומראן מחזק את התפיסה המוצגת בדעת חז"ל והראשונים, שעיקר השימוש של הכתב העברי היה לצורכי חולין, ואילו הכתב האשורי הוא כתב מקודש. עם זאת, עדיין לא ברור מדוע ביקשו אנשי קומראן להפחית את הקדושה של הטקסט, והמירו את השם המפורש מכתב אשורי לכתב עברי. קשה לטעון כי הדבר נעשה כדי להימנע מן הצורך בגניזה, שהרי לפי ההלכה גם אם השם המפורש נכתב בכתב זר עדיין הכתוב חייב בגניזה.⁹

על אף שלא ברור עד כמה ההלכה הקומראנית הייתה תואמת להלכה של חז"ל, ברצוננו לנסות לתת טעם לתופעה מתוך המשנה במסכת ידים: "...וכתב עברי אינו מטמא את הידים. לעולם אינו מטמא, עד שיכתבנו אשורית על העור ובדיו" (ידים ד, ה).

יסודות הרעיון שהנגיעה בכתבי הקודש מטמאת את הידים הגיעו מהתקנות הקדומות יותר של ימי הבית השני. הם נועדו ליצור הרחקה ממגע פיזי וממפגש יום-יומי ובלתי אמצעי עם ספר התורה, מה שהעצים את ממד הקדושה שיוחס לספר התורה בפרט ולכתבי הקודש בכלל. ואולם, עצם ההרחקה של כתבי הקודש מידי הקהל יכלה גם להזיק. כיוון שיש להיזהר מלגעת בכתבי הקודש, היהודי הפשוט לא יכול היה ללמוד בספר כל צורכו ולא יכול היה להגות בו יומם וליל; הוא היה טרוד כל הזמן בחשש שמא ייגע בטעות בספר.

לעניות דעתנו, בעיה זו הובילה את אנשי קומראן (ואולי גם את שאר העם) להגות פתרון יצירתי. לשיטתם, הספר או המגילה היו מתקדשים ומטמאים את הידים רק אם היה כתוב בהם השם המפורש בכתב אשורי. לכן, אם ייכתבו במקומו ארבע נקודות או שם אלוהות אחר, או אם ייכתב השם המפורש בכתב עברי, קדושת הספר תהיה פחותה והספר כבר לא יטמא את הידים. כך יתאפשר לגעת בספר בלי לחשוש, וכמובן גם ללמוד בו.

הסבר זה לשימוש בכתב עברי לצורכי חולין, כמו שאפשר להסיק בפשטות מהממצא בקומראן ומהממצא במטבעות היהודיים, מלמד אותנו שלפחות בקרב ראשי המנהל היהודיים וקבוצות

ההימנעות מהטבעת כתב אשורי על מטבעות הייתה כמעט מוחלטת. למעשה, אף על פי שברור לנו שהכתב השולט באותה תקופה היה הכתב האשורי (ואחריו הכתב היווני), כמעט ואין עדות למטבעות יהודיים הנושאים כתב זה. המטבעות היהודיים שהטביעו החשמונאים, אנשי המרד הגדול ואנשי מרד בר כוכבא אחריהם, היו כמעט כולם, למעט כמה יוצאים מהכלל, בכתב עברי (אם נוציא מן הכלל את מטבעות הורדוס והנציבים הרומיים, הכתובים ביוונית).

מלבד ההיכרות המפתיעה של הרמב"ם עם המטבעות היהודיים של ימי הבית השני, גם עצם הטענה שבמטבעות אלה הקפידו שלא לכתוב בכתב האשורי בשל קדושתו היתרה, והחליפו אותו בכתב העברי ששימש לצורכי חולין, היא חידוש גדול בהבנת היחס של קדמונינו לכתב האשורי. פרשנות דומה לסיבת הופעת הכתב העברי על המטבעות היהודיים נמצאת כבר אצל רב האי גאון,⁶ ובהמשך אף אצל רבי עובדיה מברטנורא – שניהם בפירוש למסכת ידים, שאליה נתייחס בהמשך.

העלאת קדושה או הפחתת קדושה?

הדעה הרווחת במחקר האפיגרפי היא, שהסיבה לטביעת הכתב העברי על המטבעות היהודיים קשורה דווקא בקדושתו של הכתב העברי ובחשיבותו.⁷ למסקנה זו הגיעו החוקרים בעקבות גילוי של כתב עברי במגילות קומראן. בקומראן התגלו כשתים עשרה מגילות מקראיות וכשלושה קטעים חוץ-מקראיים הכתובים בכתב עברי, ועוד כתשע מגילות מקראיות ומעל תשע עשרה מגילות חוץ מקראיות, הכתובות בכתב אשורי, אך האזכורים של השם המפורש שבהן נכתבו בכתב עברי (אֲשֹׁרִי).⁸ הופעתו המפתיעה של הכתב העברי בכתובת השם המפורש הרשימה מאוד את החוקרים, ובעקבות זאת התקבלה במחקר הדעה שההמרה לכתב עברי נועדה למעשה להעלות את קדושת הטקסט.⁸

ואולם, מבדיקה מדוקדקת יותר של אותן מגילות מסתבר, שהחלפת השם המפורש לכתב עברי היא חלק מתופעה שכיחה בקומראן, של החלפת השם המפורש בשמות אלוהות פחותים

Foerster and E. Netzer (eds.), *Masada I*, Jerusalem 1989: IES, pp. 6–68.

⁶ רב האי גאון בפירושו למסכת ידים, קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים, ברלין 1856, עמ' 106.

⁷ למשל: E. Tov, 2004, *Scribal Practices and Approaches Reflected in the Texts Found in the Judean Desert*. Leiden: Brill (2004), pp. 123–125

⁸ J.P. Siegel, "The Employment of Palaeo-Hebrew Characters for the Divine Names at Qumran in the Light of Tannaitic Sources", *Hebrew Union College Annual* 42 (1971), pp. 159–172

⁹ "תרגום שכתבו מקרא ומקרא שכתבו תרגום וכתב עברית מצילין מפני הדליקה" (בבלי שבת קטו ע"ב).

אפילו פעם אחת, והוא נכתב תמיד בכינויים כגון י-ל', ה', ד'.

רעיון קדושת הכתב האשורי הלך והתחזק לאורך הגלות; ככל שהעברית חדלה מלשמש כשפת יום יום, כך גבר החשש לכתוב בכתב אשורי. עובדה זו הולידה למעשה את 'כתב רש"י' המפורסם, שקיים עד ימינו אנו, כפי שמוכח מסוף תשובת הרמב"ם (סימן רסח): "...ובגלל זה העניין שינו הספרדיים כתבם ונתנו לאותיות צורות אחרות, עד שנעשה כאלו כתב אחר, כדי שיהיה מותר להשתמש בו בדברי חול".

לומדי התורה בקומראן נתפס הכתב האשורי ככתב בעל קדושה מיוחדת.

על אף שברי לנו שהכתב האשורי היה בשימושי חול בתקופת המשנה והתלמוד, ועדויות לכך נמצאו בהמוניהן, עדיין לא מצאנו את השם המפורש בכתב אשורי במכתבים מנהליים או בחפצי חולין, מה שמלמד אותנו שגם רוב העם נקט מידת זהירות מינימלית בעניין זה. אם נעיין במשנה או בתלמוד נגלה, שעל אף אין ספור הציטוטים מהתנ"ך, השם המפורש (שם הו"ה) אינו מופיע בכתבי היד

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף